

DVOJNA CRKVA NA CARIČINOM GRADU

Čedomir Vasić¹, Ana Momčilović-Petronijević²

Rezime. Caričin grad je jedan od istorijski najznačajnijih ranovizantijskih lokaliteta. Na Caričinom Gradu, i u njegovoj neposrednoj blizini, konstatovan je veliki broj sakralnih objekata. Dvojna crkva je jedan od najinteresantnijih objekata i nalazi se u severoistočnom sektoru Donjeg Grada. U radu su, analiziranjem pronađenih ostataka ove građevine, izdvojene faze građenja ovog objekta. Nakon toga je data i idealna rekonstrukcija osnove, fasada i dela unutrašnjosti ovog objekta.

Ključne reči: Caričin Grad, Donji grad, Dvojna crkva, sakralna arhitektura

THE TWIN CHURCH IN THE CARICIN GRAD

Summary. Caričin grad is one of the most important historical Early Byzantium sites. On the Caričin grad site, and in its immediate vicinity, a large number of sacred objects has been discovered. The twin church is one of the most interesting buildings and it is located in the northeastern sector of the Lower Town. This paper presents, by analyzing the remains of the building, the separate phases of construction of this structure. Subsequently, the ideal reconstruction of the ground level, façade and interior of this building have been presented.

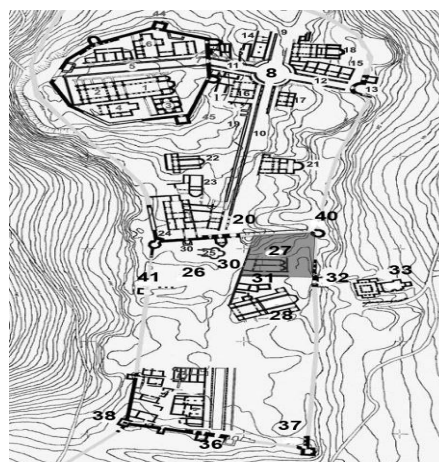
Key words: Caričin grad, Lower Town, Twin church, sacred architecture

1 UVOD

Dvojna crkva (27) se nalazi u severoistočnom sektoru urbane aglomeracije koja je u literaturi poznata kao Donji Grad (sl.1). Ovaj sektor je ograničen delom južnog bedema Gornjeg Grada od Južne kapije Gornjeg Grada (20) do Jugoistočne ugaone kule Gornjeg Grada (40), delom Istočnog bedema Donjeg Grada od Jugoistočne ugaone kule Gornjeg Grada (40) do Istočne kapije Donjeg Grada (32), potom, Istočnom ulicom Donjeg grada (31) i delom Južne ulice Donjeg Grada (30) od Južne kapije Gornjeg Grada (20) do mesta sučeljavanja Južne i Istočne ulice Donjeg Grada kod Velike Cisterne (26). Arheološka istraživanja Dvojne crkve (27) su započeta 1964. i u najvećem delu urađena 1965. godine pod rukovodstvom Đorđa Mano-Zisija [1], a završena verifikacionim sondažnim istraživanjima 1975. i 1976. godine od strane Č. Vasića.

2 FAZE GRAĐENJA DVOJNE CRKVE

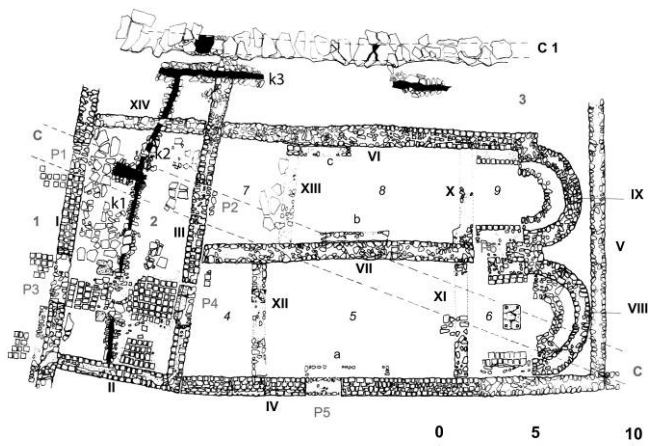
Ovaj neuobičajeno građeni objekat, čija je konačna namena sakralnog karaktera, ima oblik nepravilnog izduženog četvorougla, dimenzija 27,94m u pravcu istok-zapad i 13,73m u pravcu sever-jug, sa dvema polukružnim apsidama na istočnoj strani (sl. 2).

Slika 1. Situacioni plan Caričinog Grada sa naznačenim sektorom u kome se nalazi Dvojna crkva

¹ dr Čedomir Vasić, Građevinsko-arhitektonski fakultet Univerziteta u Nišu

² Ana Momčilović-Petronijević, Građevinsko-arhitektonski fakultet Univerziteta u Nišu

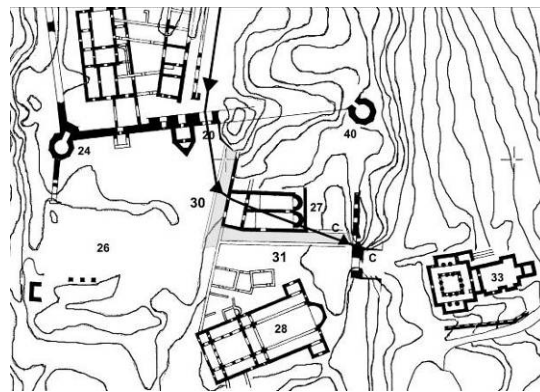

Slika 2. Osnova Dvojne crkve posle arheoloških radova 1976. godine. (Crtež Č. Vasić)

Već je zapaženo da je konačni oblik dvojne crkve postignut realizacijom više faza [2]. Istraživači Caričinog Grada V. Kondić i V. Popović smatraju: „...dosta je verovatno da su prvobitna konstrukcija uz istčni portik južne ulice, okvirni zid kompleksa i obe apsidalne sale podignute istovremeno ili bar u veoma kratkom razmaku“ [2]. Njihovo tumačenje jedne od građevinskih faza je da su otvoreni prostor (2), južni (4,5 i 6) i severni (7,8 i 9) deo Dvojne crkve u jednom trenutku bili profanog karaktera i da je ona dobila sakralni karakter u poslednjoj fazi kada je, prema njima, predvorje (2) definisano severnim zidom (XIV) i probivena vrata (P3 i P4) za pristup južnom delu Dvojne crkve.

U ovom radu je dato drugačije tumačenje od prethodno pomenutog. Ukoliko Dvojnu crkvu budemo izolovano posmatrali, u pokušaju da odredimo redosled graditeljskih aktivnosti, mogli bi smo da nađemo na znatne poteškoće u tumačenju ovog veoma specifičnog objekta. Zbog toga je prostor uključen u analizu nešto širi i on zahvata Delove Gornjeg grada, istraženi deo severoistočnog sektora Donjeg grada, Južnu ulicu Donjeg grada (30) i Istočnu ulicu (31) Donjeg grada (sl.3). Na prikazanom crtežu, koji zahvata delove Gornjeg i Donjeg grada vidi se da trasa velike kloake (C), koja polazi od kružnog trga (8) u Gornjem gradu, prolazi ispod Južne kapije (20) Gornjeg grada i zalazi u istočni trem južne ulice (30) Donjeg grada. Ispod istočnog trema Južne ulice (30), u visini severnog zida Dvojne crkve, velika kloaka (C) skreće ka jugoistoku i po dijagonali prolazi ispod Dvojne crkve i kroz severni pylon istočne kapije Donjeg grada (32) izlazi van bedema [3]. To skretanje se dobro vidi na prikazanoj fotografiji (sl. 4). Na ovom snimku se veoma jasno vidi i kanal kojim se uliva otpadna voda iz Termi u Donjem gradu (25). Neophodno je napomenuti da velika kloaka (C) prolazi ispod istočnog trema Južne ulice Donjeg grada

(30), zidova I, III, IV i V, koji pripadaju konstrukcijama starijim od Dvojne crkve, ne oštećujući ih, što jasno ukazuje na njihov relativni hronološki odnos, i prislanja se na temeljnu konstrukciju istočnog bedema Donjeg grada, u kojoj je u severnom pilonu Istočne kapije (32) već bio pripremljen kanal kojim je propuštana voda iz glavne kloake (C), koja prolazi ispod Dvojne crkve (27).

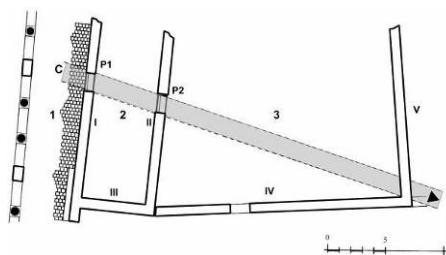
Slika 3. Položaj Dvojne crkve u delu urbanog tkiva Caričinog grada (crtež Č. Vasić)

Slika 4. Skretanje velike kloake C ispod istočnog trema južne ulice Donjeg grada (snimak Č. Vasić)

Sasvim je jasno da je velika kloaka (C) prva konstrukcija koja je izgrađena na ovom prostoru i da je o njoj izuzetno vođeno računa prilikom građenja potonjih konstrukcija. Nije slučajno da kasnija faza gradnje, koja se odnosi na regulaciju saobraćajnica u Donjem gradu, maksimalno respektuje stariju konstrukciju velike kloake (C). Prilikom regulacije južne ulice Doneg grada (30) i izgradnje istočnog trema pomenute ulice uvek se vodi računa da se nad konstrukcijom velike kloake (C) postavi otvor, gde god je to moguće. To se čini da bi se omogućile eventualne opravke u slučaju kvara ove konstrukcije na tim mestima.

Ukoliko ovako postavimo problem onda sa lakoćom možemo da iz ukupnog plana osnove koja je prikazana na sl. 2 izlučimo najstariju građevinsku fazu potonje Dvojne crkve (sl. 5).

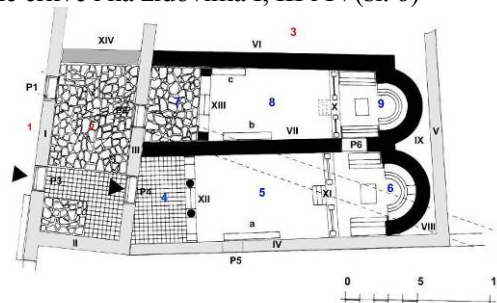
Slika. 5. Najstarija građevinska faza objekta nastalog regulacijom Južne (30) i Istočne (31) ulice Donjeg grada

Na slici 5. prikazana je osnova, u celini ne istražene, građevine koja je nastala prilikom regulacije Južne (30) i Istočne (31) ulice Donjeg grada koje, sasvim sigurno, predstavljaju jednu fazu bez obzira na odsustvo organskog pripoja na mestu sučeljavanja zidova III i IV. Nedostatak organske veze na sučeljavanju pomenutih zidova predstavlja samo tehnički detalj. Zidovi III i IV deo su jedinstvene konstrukcije severnog portika Istočne ulice (31) Donjeg grada koji je po konstrukciji identičan istočnom portiku Južne ulice (30) Donjeg grada i delovi su jedinstvenog zahvata regulacije komunikacija Donjeg grada. Portici su konstruisani tako da su između dva zidana stupca od opeke umetnuta dva stuba sa plintama, bazama i kapitelima čije su stilske karakteristike identične, a materijal od koga su izrađeni istog kvaliteta. Primetuju se, takođe, da velika kloaka (C) prolazi ispod otvora P1 i P2 koji se nalaze između istočnog portika Južne ulice (30) Donjeg grada i otvorenog prostora (2) koji odvaja neistraženu, a samim tim i konstruktivno nepoznatu, građevinu (3). Treba napomenuti da se kanali k1 i k2, koji se nalaze ispod poda od kamenih ploča u prostoru (2) ulivaju u veliku kloaku (C). To praktično znači da je velika kloaka (C) još uvek u funkciji i to celom svojom dužinom.

Kao posebnu fazu treba izdvojiti uobličavanje Dvojne crkve kada su između konstruktivnih zidova II, IV i V starije građevinske faze umetnuti severni zid severnog broda (VI), središnji zid (VII) i dve apside (VIII i IX) na istočnoj strani, pri čemu je zid V, koji tangencijalno prolazi sa spoljnih strana apsida, ostao van funkcije. Uočava se da zid južne apsida VIII nije organski povezan, kao ni ostali umetni zidovi, sa severnim zidom IV severnog portika Istočne ulice Donjeg grada (31). Da ove konstruktivne sklopove treba shvatiti kao posebnu fazu dosta uverljivo govori činjenica da je središnji zid Dvojne crkve (VII) svojom masom upao u, već urušeni, veliki kanal (C). I ne samo to, veliki kanal (C) je kompletno zazidan i urađen je novi kanal za odvod otpadnih voda severno od Dvojne crkve koji u ovom trenutku neće biti predmet razmatranja.

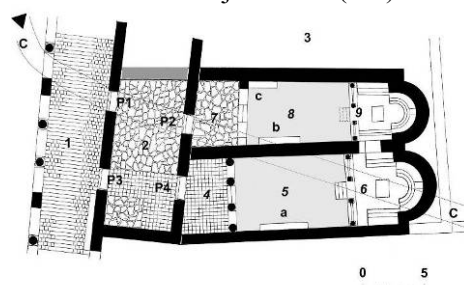
Veliki kanal (C) se, kao što je poznato, koristi u prvoj, starijoj, fazi dok je u ovoj on van funkcije na

ovom sektoru. Dva kanala k1 i k2 su sada izvedeni kao jedan kanal čija se šahta nalazi južno od severnog zida (XIV) i uliva se u samostalni kanal (k3) severno od Dvojne crkve. Izvršene su promene u prostoru (2) ispred Dvojne crkve i na zidovima I, III i IV (sl. 6)

Slika. 6. Druga građevinska faza- uobličavanje Dvojne crkve

Na zidovima I i III su probiveni otvori P3 i P4 za komunikaciju iz otvorenog prostora (2) sa južnim narteksom (4) Dvojne crkve. Delimično je promenjena i konstrukcija poda. Deo poda otvorenog prostora (2) ispred Dvojne crkve koji spaja novoprobivene otvore P3 i P4 patosan je opekom, kao i jugoistočni ugao ovog prostora. Na zidu IV koji pripada prvoj fazi zazidana su vrata P5. Posle ovih prepravki delova objekta iz prve građevinske faze završeno je uobličavanje enterijera Dvojne crkve. Substrukcijama tribelona XII u južnom delu i substrukcijom zida u kome je postavljen široki otvor XIII, rešćlanjeni su izduženi prostori južnog, odnosno severnog dela Dvojne crkve. U južnom delu Dvojne crkve spuštalo se jednim stepenikom u narteks (4), potom se kroz tribelon sa dva stepenika silazilo u naos (5) i dolazilo do kancela oltarskog prostora u koji se preko tri stepenika ulazilo u oltarski prostor u čije je središte postavljena menza, a oko nje sedišta prislonjena uz zidove oltarskog prostora, kako je to prikazano na crtežu idealne rekonstrukcije osnove (sl.7).

Slika. 7. Idealna rekonstrukcija osnove Dvojne crkve

3 REKONSTRUKCIJA DVOJNE CRKVE

Konstrukcija tribelona je sasvim izvesna jer su prilikom arheoloških radova 1964-5. godine u južnom delu Dvojne crkve pronađene baze stubova, polomljeni delovi stabala stubova i kapitela. Koristeći ove detalje

konstruktivne kamene plastike moguće je u potpunosti, i sa velikom pouzdanošću rekonstruisati izgled tribelona koji je odvajao narteks od naosa (sl. 8).

Slika. 8. Rekonstruisani tribelon u južnom delu Dvojne crkve

Severni deo Dvojne crkve je uobličen u prostor sakralne namene. Iz otvorenog prostora (2) se jednim stepenikom silazilo u narteks (7). Iz narteksa se širokim otvorom pristupalo u naos (8) severnog dela Dvojne crkve, koji je od oltarskog prostora (9), kao i u južnom delu, bio odvojen kancelom čija je substrukcija delimično sačuvana [5]. O oltarskom prostoru oko menze su postavljena sedišta na način kako je to učinjeno na južnom delu. Substrukcije ovih sedišta su sačuvana na nižem nivou nego u južnom oltaru (6) i nije u potpunosti izvesno dali su nivelete podova oltara 6 i 9 na istom nivou. U samom naosu (8) severnog dela Dvojne crkve postavljena su dva zidana banka uz severni (VI) i južni (VII) zid. Položaj ovih banaka-klupa prikazan je na rekonstruisanoj osnovi Dvojne crkve na slici 7.

Spoljni izgled Dvojne crkve u mnogome zavisi od konstrukcije i izgleda samih portika Južne (30), odnosno, Istočne (31) ulice Donjeg grada. Specifičan konstruktivni sklop portika uočio je 1965. godine Đ. Mano-Zisi [6]. Primetio je da je istočni portik Južne ulice (30) Donjeg grada i ispred Dvojne crkve (27) i Bazilike sa transeptom (28) konstruisan tako što su između dva zidana stupca od opeka umetnute dve plinte na kojima su postavljene baze, stubovi i kapiteli. Svi ovi elementi konstruktivne arhitektonske plastike urađeni su od andezita. Bilo je nejasno dali su na kapitelle bile postavljene arhitravne drvene grede i na njma oslonjena konstrukcija koja premošćava raspon trema. Odgovor na ovo pitanje bio je dat iskopavanjem Istočne ulice (31) Donjeg grada kada su na kolovozu zastrtom kamenim blokovima andezita pronađeni urušeni delovi lukova zidanih opekama. Bližih konstruktivnih sklopova, sa kojih su fragmenti luka mogli da padnu, izuzev konstrukcije portika nema [7].

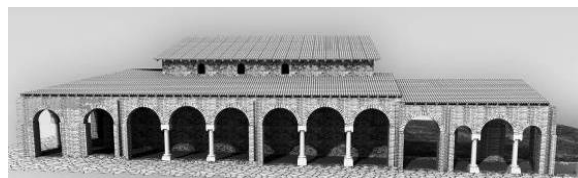
Karakterističan konstruktivni sklop tremova Južne (30) i Istočne (31) ulice Dnjeg grada daće vizuelni pečat Dvojnoj crkvi. Promena namene građevine iza portika neće bitnije uticati na vizuelni sadržaj ovog prostora

(sl.9). Pogotovu ne gledano iz rakursa čoveka koji peške korača Južnom ili Istočnom ulicom Donjeg grada.

Slika. 9. Pogled na ugao Dvojne crkve sa jugozapada

Izgled Dvojne crkve sa juga je dramatičniji. To uslovljava sama konfiguracija terena. Teren pada sa zapada na istok i to za oko 2,50 m od sučeljavanja Istočne (31) i Južne (30) ulice do Istočne kapije (32) Donjeg grada. Ovakva konfiguracija terena zahteva kaskadna rešenja u enterijeru. To se prevashodno manifestuje na dugom severnom portiku Istočne ulice (31) koji je, konstruktivno, integralni deo južne fasade Dvojne crkve (sl.10).

Slika.10. Pogled na Dvojnu crkvu sa juga

Razloge za izgradnju Dvojne crkve na Caričinom gradu, na ovm nivou istraženosti severoistočnog sektora Donjeg grada, je zaista teško dokučiti. Pored sedam do sada istraženih crkava na samom lokalitetu, a to nije konačan broj, teško je shvatiti potrebu za adaptacijom profane građevine starije faze u crkvu sa dve apside. Objašnjenja za udvojene oltarske prostore su veoma disperzivna i gotovo svaki primer je specifičan slučaj [8]. Najiscrpnija analiza ovakvih sakralnih objekata, za prostore Ilirika, kome i Dvojna crkva na Caričinom gradu pripada, data je od strane J.-P. Sodini-ja i K. Kolokotsas-a u knjizi Alike II: La basilique double.

3 LITERATURA

- [1] *Iskopavanja na Caričinom Gradu*; Dj. Mano-Zisi, Starinar 17, 1966, Beograd, str.163-166.
- [2] *Caričin Grad*; V. Kondić, V. Popović, Galerija SANU, 1977, Beograd, str. 104-109.
- [3] Dnevnik radova za 23.VI. 1965.
- [4] Dnevnik radova za 26.VII.64
- [5] Dnevnik radova za 29. VI. 1965
- [6] Dnevnik radova za 19.VII. 1965.
- [7] Dnevnik radova za 13.VII.64. godine
- [8] Đuro Basler, *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1972., str139-143.